

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ПЕРАКЛАДУ ПАЭМЫ “МЕДНЫ КОННІК” А.С. ПУШКІНА

Заўсёды актуальнымі і цікавымі з’яўляюцца праблемы мастацкага перакладу – прыёмы і спосабы перадачы іншамоўнага тэксту сродкамі роднай мовы. Мастацкі пераклад на многіх этапах з’яўляўся своеасаблівым стымулятарам узаемадзеяння і ўзаемаўзбагачэння літаратур. У першую чаргу гэта адносіцца да блізкароднасных славянскіх літаратур – беларускай і рускай. Нягледзячы на значныя дасягненні ў пытаннях тэорыі і практыкі перакладу, малараспрацаваным застаецца лінгвістычны, моўны аспект мастацкага перакладу. Але для “практыкі перакладу, і тым больш для тэорыі яго, з’яўляецца неабходнасцю лінгвістычная аснова, веданне заканамернасцей, якія існуюць паміж пэўнымі мовамі” [1, с. 10]. У сваім даследаванні мы хацелі б звярнуцца да аналізу некаторых моўных асаблівасцей перакладу Янкам Купалам паэмы «Медны коннік» класіка рускай літаратуры А.С.Пушкіна на беларускую мову.

Старонкі ўзаемасувязей беларускай і рускай літаратур праз мастацкі пераклад і ўзаемапераклад у многім пачаліся з асэнсавання творчасці А.Пушкіна. Яго творчасць прываблівала беларускіх літаратараў і чытачоў сваёй магутнай мастацкай праўдай, народнасцю, уменнем стварыць нацыянальны характары, эстэтычна і псіхалагічна выпісаныя на ўзроўні самых дасканалых шэдэўраў сусветнай класікі.

Кожны з беларускіх паэтаў-перакладчыкаў, які імкнуўся да вялікага рускага паэта, бачыў у яго творчасці і нешта сваё, асабістае. Але пры пільнай увазе да творчасці А. Пушкіна ў XIX і аж да 30-х гг. XX ст. былі адзінкавыя пераклады яго тэкстаў. Думаецца, па той прычыне, што рускі класік цяжкі для перакладу, тым болей для пачынаючых перакладчыкаў. Беларускія пісьменнікі добра адчувалі, што перакласці заснавальніка новай рускай літаратуры – значыць не толькі захавачь сэнс арыгінала, але і асаблівасці яго мастацкай спецыфікі, арганічна спалучыць вернасць перадачы пушкінскага тэксту з узнёўленнем яго мастацкай формы ў беларускім варыянце. На пачатковым этапе станаўлення школы нацыянальнага перакладу такая задача была складанай.

Відавочна, што ўзнёўленне рускага паэта не скоўвала творчай ініцыятывы Купалы-перакладчыка, не стрымлівала яго пошукаў, нягледзячы на тое, што беларускі аўтар, эксперыментуючы, шукаў свой арыгінальны падыход да перакладу. Ён часам, праўда, нешта страчвае ў параўнанні з арыгіналам, затое дабіваецца выпрацоўкі сваёй асабістай сістэмы ў перакладчыцкай дзейнасці. Паступова гэтая тэндэнцыя ў творчай практыцы беларускага пісьменніка ўзмацняецца і набывае адметныя і завершаныя формы.

Сінтаксічная будова паэмы «Медны коннік» А.С.Пушкіна вельмі багатая: у ім выкарыстоўваюцца розныя тыпы сказаў – простыя, аднасастаўныя, складаныя, складаныя сінтаксічныя канструкцыі. Перакладчык досыць часта адэкватна ўзнаўляе пэўную сінтаксічную канструкцыю. Так, просты сказ ён перакладае простым: *Он страшился, бедный, не за себя* [2, с. 261]. – *Ён баяўся, бедны, не за сябе* [3, с. 359], складаназалежны – адпаведнай канструкцыяй: *Бежит туда, где ждет его судьба с неведомым известьем, как с запечатанным письмом* [2, с. 263]. – *Бяжыць туды, дзе яго ждзэ з неведамаю доля весцю, як з запячатаным пісьмом* [3, с. 361]. Неабходна адразу ж адзначыць, што простыя сказы ўжываюцца значна радзей у параўнанні са складанымі, што можна растлумачыць своеасаблівай інтанацыяй пушкінскага твора.

Аднак большую цікавасць прадстаўляюць выпадкі неадэкватнай перадачы сінтаксічных канструкцый. Замена – найбольш распаўсюджаны тып перакладчыцкіх трансфармацый. Замяняцца могуць як граматычныя адзінкі (формы слоў, часціны мовы, члены сказа, тыпы сінтаксічнай сувязі), так і лексічныя. “Замена ў сказе звычайна выклікаецца адсутнасцю той або іншай канструкцыі ў мове перакладу, несупадзеннем ва ўжыванні канструкцый, а таксама неаднолькавым словаўжываннем, рознай спалучальнасцю слоў”, – указвае М.С. Ржавуцкая [4, с. 11]. Так, Я. Купала ў значнай колькасці выпадкаў просты сказ на мове арыгінала перадае складаным. Часцей за ўсё такія адхіленні назіраюцца ў простых сказах, ускладненых

адасобленымі азначэннямі, дзеепрыметнікавымі і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі, якія, як вядома, выкарыстоўваюцца ў беларускай мове абмежавана: *На берегу пустынных вод стоял он, дум великих полн, и вдаль глядел* [2, с. 255] – *На березе пустынных вод стаяў ён, буйных дум палёт лунаў у даль* [3, с. 352]; *И лес, неведомый лучам в тумане спрятанного солнца, кругом шумел* [2, с. 255] – *І лес, які не знаў у вяках туманам схованага сонца, вакол шумеў* [3, с. 352]; *Теснился кучами народ, любясь брызгами, горами* [2, с. 255] – *Стаяў гурмой народ, каб любавалца і гарамі, і пенай* [3, с. 357]. Але не ва ўсіх выпадках Я. Купала замяняе дзеепрыслоўныя звароты складаназалежным сказам, апускае іх, іншы раз ён захоўвае дзеепрыслоўную канструкцыю або ўводзіць параўнанне: *Он не слышал, как поднимался жадный вал, ему подошвы подмывая* [2, с. 261] – *Ён ані дбаў, як падымаўся хцівы вал і падмываў яму падэшвы* [3, с. 359]; *Как ветер, буйно завывая, с него и шляпу вдруг сорвал* [2, с. 261] – *Як вецер выў, бы ашалеўшы, з яго і шапку ўміг сарваў* [3, с. 359]; *Мрачный вал плескал на пристань, ропща пени и бьась об гладкие ступени..* [2, с. 265] – *Вал пляскаў на прыстань глуха, з нецярпеннем і біўся ў гладкія ступені..* [3, с. 364]. Сустрадаецца і адваротная трансфармацыя – складаны сказ у мове арыгінала перадаецца перакладчыкам простым: *Прошло сто лет, и юный град .. вознёсся пышно, горделиво* [2, с. 255] – *І горад пасле сотні год .. узнёсся пышна, гардаліва* [3, с. 352]; *На берегу пустынных вод стоял он, дум великих полн, и вдаль глядел* [2, с. 255] – *На березе пустынных вод стаяў ён, буйных дум палёт лунаў у даль* [3, с. 352]. Такія перабудовы сінтаксічнай канструкцыі можна растлумачыць патрабаваннямі захавання рыфмы і інтанацыі.

Сустрадаюцца выпадкі неадэкватнай замены сінтаксічнай канструкцыі і пры перадачы аднастаўных сказаў. Так, пры перакладзе двухстаўных сказаў у пушкінскім творы перадаецца Я. Купалам аднастаўным. Часцей за ўсё такія выпадкі звязаны з пропускам асабовага займенніка, што дапамагае перакладчыку засяродзіць увагу менавіта на дзеянні: *Шепнул он, злобно задрожав* [2, с. 266] – *Шагнуў са злобаю лютой* [3, с. 365]; *Когда я в комнате моей пишу, читаю без лампы* [2, с. 256] – *Калі ў пакоі сярод кніг пишу, чытаю без лампы* [3, с. 354].

Што датычыць перакладу галоўных і даданных членаў сказа, то больш за ўсё выпадкаў неадэкватнай перадачы заўважаецца пры перадачы выказнікаў і акалічнасцей. Так, іменны выказнік Я. Купала трансфармуе ў дзеяслоўны, што некалькі мяняе сэнс выказвання: *Светла Адмиралтейская игла* [2, с. 256] – *Блішчыць Адміралцейскі ў высях шпіц* [3, с. 354]; *Об ней свежо воспоминанье.* [2, с. 258] – *Жыве аб ёй успамінанне.* [3, с. 355]; *ясны спящие громады пустынных улиц* [2, с. 256] – *гляджу на сонныя грамады пустынных вуліц* [3, с. 354]; *весь день бродил пешком* [2, с. 265] – *бродзіў пехатой* [3, с. 363].

Перакладчык іншы раз карыстаецца прыёмам дабаўлення, г.зн. уводзіць у сказ новыя кампаненты, што прыводзіць да пашырэння структуры сказа, а таксама да семантычных змен: *Ни о забытой старине* [2, с. 259] – *ні на даўно забытых днях* [3, с. 356]; *Природой здесь нам суждено* [2, с. 255] – *Прыродай суджана даўно* [3, с. 353]; *Ныне там по оживлённым берегам* [2, с. 255] – *Там цяпер на берагах* [3, с. 353]; *Дышал ноябрь осенним хладом* [2, с. 258] – *Стаяла восень лістападам* [3, с. 353]. Увядзенне дабаўленняў тлумачыцца разыходжаннем у лексічных сістэмах мовы, неабходнасцю ўдакладнення для носбіта мовы перакладу рэалій, названых у перакладзе, несупадзеннем пэўных формаўтваральных мадэляў арыгінала і перакладу, могуць быць выкліканы папярэднімі трансфармацыямі-заменамі, а найчасцей патрабаваннямі захавання рытму і страфы арыгінала, як гэта і адбываецца ў перакладзе “Меднага конніка”.

Адсутнасць у перакладзе данай канструкцыі азначэння звязана з праблемай перадачы на беларускую мову стараславянства, якія не вельмі шырока прадстаўлены ў сучаснай мове і запазычаны ў асноўным праз рускую (глава, ісіна, саюз, благароддзе, благаслаўляць, блажэння, славесны і г.д.). Як бачым, яны амаль стылістычна нейтральныя, шырока ўжываюцца ва ўсіх стылях мовы. Па слухнай заўвазе М.Г.Булахава, “наяўнасць стараславянства ў беларускай мовай абмяжоўваецца немагчымасцю падпарадкаваць гукавую, марфалагічную і словаўтваральную форму чужога слова нацыянальнай спецыфіцы” [5, с. 10]. Таму Я. Купала, не знаўшоўшы адэкватнай замены, проста апусціў слова. Ад літары арыгінала прымушае адступіцца рытміка-інтанацыйная плынь арыгінала, тагачасны стан беларускай мовы.

Трэба адзначыць, што выпадкі замены сінтаксічных канструкцый, якія ўключаюць кніжныя формы, не такія ўжо частыя, у цэлым перакладчык адэкватна перадае фармальныя

асаблівасці твора, што іншы раз прыводзіць да літаральнага перакладу. Так, у перакладзе можна знайсці русізмы, словы і формы, не ўласцівыя беларускай мове: *он остановился* [2, с. 263] – *ён астанавіўся* [3, с. 361]; *где ждёт его судьба с неведомым известьем, как с запечатанным письмом* [2, с. 263] – *дзе яго ждзец з неведамаю доля весцю, як з запячатаным пісьмом* [3, с. 361]; *народ зрит божий гнев* [2, с. 261] – *гнеў божы бача* [3, с. 358]; *проснулись мысли* [2, с. 266] – *праяснелі мыслі* [3, с. 364]; *прошло сто лет, и юный град* [2, с. 255] – *І горад пасле сотні год* [2, с. 352]; *погода не унималась* [2, с. 266] – *пагода не заціхала* [3, с. 357]. Аднак кніжнаславянскую лексіку, у першую чаргу стараславянскія формы, Я Купала даволі ўдала перадаў сродкамі беларускай мовы: *и юный град* [2, с. 255] – *і горад* [3, с. 352]; *полночных стран* [2, с. 255] – *краін паўночных* [3, с. 352]; *из топи блат* [2, с. 255] – *з дрыгвы балот* [3, с. 352]; *Чело к решётке холодной прилегло* [2, с. 266] – *Чало да крат халодных прылягло* [3, с. 352]; *И взоры дикие навёл на лик державца полумира* [2, с. 266] – *І вочы дзікія навёў ён на дзяржаўца палусвета* [3, с. 352]; *и тут же холодный труп его...* [2, с. 268] – *І тут жа сіні труп яго...* [3, с. 368]; *ясны спящие громады* [2, с. 256] – *сонныя грамады* [3, с. 354]; *домой пришед, Евгений стряхнул шинель* [2, с. 259] – *І вось, вярнуўшыся, Яўгеній, абтрос шинель* [3, с. 354].

Як бачна, уласна стараславянскую лексіку, ужытую ў агульным, нейтральным сэнсе, Я. Купала звычайна замяняе на стылістычна нейтральныя беларускія адпаведнікі: *град* – *горад*; *хладный* – *сіні*; *очи* – *вочы*, *спящие* – *сонныя* і г.д. У некаторых выпадках такая замена не адбываецца на агульным рытміка-інтанацыйным гучанні твора, аднак іншы раз выразна заўважаецца стылістычная зніжанасць купалаўскага перакладу ў параўнанні з пушкінскім творам: *дышал ноябрь осенним хладом* [2, с. 258] – *стаяла восень лістападам* [3, с. 355]; *погода пуце свирепела* [2, с. 260] – *пагода йшчэ больш вар'яцела* [3, с. 357]; *мрачный вал плескал на пристань, роица пени и бьась о гладкие ступени* [2, с. 265] – *вал пляскаў на прыстань глуха, з нецяпреннем і біўся ў гладкія ступені* [3, с. 364]; *его смятенный ум не устоял* [2, с. 264] – *не ўстояў розум* [3, с. 363]; *ему не внемлющих судей* [2, с. 265] – *нячулых да яго судзей* [3, с. 365].

Купала творча падышоў да арыгінала, надзвычай цяжкага і складанага для перакладу. Па-майстэрску перадаў ён філасофскую заглыбленасць твора, яго меладычнасць і музычнасць, ідэйнае багацце, афарыстычнасць пушкінскіх строф, багатыя і гучныя рыфмы, строга чаканны рытм. У беларускім варыянце нямала паэтычных знаходак, адкрыццяў, якія сталі своеасаблівым арыенцірам для паслядоўнікаў Купалы на ніве мастацкага перакладу.

ЛІТАРАТУРА

- 1 Фёдоров, А. Основы общей теории перевода. – М., 1968. - С.10.
- 2 Пушкин, А.С. Собрание сочинений: В 10 т. – М., 1975 Т.3. - С.19.
- 3 Купала, Я. Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 5. Вершы, пераклады 1904-1907. – Мн., 1995.
- 4 Ржавуцкая, М.С. Пераклад сінтаксічных канструкцый з беларускай мовы на рускую (на матэрыяле твораў Івана Мележа) Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук – Мн., 2000.
- 5 Булахов, М.Г. Основные вопросы сопоставительной стилистики русского и белорусского языков. – М., 1979.

А.А. Кастрыца, А.М. Палуян (Беларусь)

ВЫКАРЫСТАННЕ ЭТНАКУЛЬТУРНЫХ ТЭКСТАЎ НА ЗАНЯТКАХ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Сёння рэалізуецца антрапацэнтрычная канцэпцыя выкладання беларускай мовы, накіраваная на фарміраванне лінгвістычнага мыслення студэнтаў і выхаванне нацыянальна свядомай моўнай асобы з актыўнай жыццёвай пазіцыяй. Курс “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” – дысцыпліна, якая не толькі фарміруе камунікатыўна развітую асобу, здольную наладжваць зносіны на роднай мове ў прафесійнай сферы, але і дапамагае студэнтам далучыцца да багаццяў нацыянальнай культуры.

Навучальны працэс не можа абмяжоўвацца выключна адукацыйнымі мэтамі і задачамі, ён павінен быць цесна звязаны з выхаваннем асобы. У адпаведнасці з гэтым змест тэкстаў дыдактычнага характару, якія выкарыстоўваюцца на занятках, павінен спрыяць